

TERCERA PART
Psicología Funcional

CAPÍTOL 4

PRINCIPIS GENERALS

La manera de fer psicologia que ens ocupa en aquesta tercera part és la que pretén explicar què és i com funciona el que genèricament s'anomena psique. Aquest objectiu suposa uns principis i uns objectius científics diferenciats al d'altres activitats científiques psicològiques com són la psicologia diferencial i tot el cos de formulacions tecnològiques. La psicologia funcional es planteja arribar a una representació d'allò que caracteritza essencialment la psique i ho fa amb l'objectiu de que el que s'afirma sigui vàlid per entendre totes les psiques individuals amb l'enorme varietat d'accions que poden emmarcar-se sota aquell concepte. Aquesta ha estat la tasca de la psicologia funcional, sovint també anomenada bàsica.

En plantejar-nos una aproximació a aquesta tasca fonamental de la psicologia, com a ciència bàsica, constatem que no s'ha donat un plantejament integrat dels diferents universos explicatius que constitueixen l'activitat de qualsevol ciència. Això s'ha vist obstaculitzat per creences i posicionaments teòrics referits a la concepció de la ment i la naturalesa humana. Tanmateix, centrant-nos només en els psicòlegs més naturalistes cal convenir en que tots ells es trobaren limitats en el seu plantejament general de la psicologia. Psicòlegs com Pavlov, Watson o Skinner estaven interessats bàsicament en la definició objectiva del comportament psicològic i, secundàriament, en definir factors o variables que alteraven aquell comportament en l'ordre quantitatiu. Psicòlegs com Hull es centraren bàsicament en aquest tema de les variacions quantitatives i en la recerca de lleis, a fi d'homologar per aquesta via el caràcter científic de la disciplina psicològica. En canvi psicòlegs com Vigotski emfatitzaren la determinació eficient social en la comprensió del canvi evolutiu psicològic i de la mateixa consciència individual —concepte aquest d'una

gran rellevància explicativa.

Ha mancat però un plantejament causal general en la ciència psicològica que permetés abastar la psique en tota la seva complexitat funcional. En aquest sentit cal dir que el model explicatiu de camp i la nostra formulació en termes de postulats que anem a presentar en els següents apartats constitueixen un intent de plantejar un sistema d'explicació general i integrador dels fenòmens psicològics, posant un èmfasi especial en la noció de causa com a relació funcional.

4.1. Model Explicatiu de Camp

Pot ser útil, per començar, fer referència a la justificació d'aquest concepte des de la perspectiva de la psicologia de la Gestalt, la qual tradicionalment ha defensat la utilitat del model de camp.

Köhler (1929/1967) posava de manifest que l'adopció del model de camp comportava un avenç en la conceptualització psicològica perquè representava l'admissió de la complexitat dels fenòmens humans enfront de les concepcions de caràcter simplista defensades per la psicologia empirista. Aquest avenç suposava, a la vegada, un conflicte com ho havia estat en altres disciplines. La pugna entre el model d'Aristòtil i el de Galileu respecte del moviment dels astres palesava, seguint Köhler, la lluita entre un model no de camp i un model de camp. L'equilibri aristotèlic representat per la rigidesa de la concepció astronòmica es trencava per la representació més dinàmica i adequada en termes d'equilibri de forces gravitatòries. Cada astre descriu una trajectòria que venia donada pel conjunt d'interdependències en el funcionalisme de l'univers i no pas per l'aïllament que suposava la teoria aristotèlica. El concepte de camp permetia de fer front a aquella complexitat en la mesura que posava de manifest l'existència d'un equilibri dinàmic, és a dir, el sistema d'interdependències en el moviment dels astres.

En la física, l'adopció del model de camp va permetre avançar en la construcció teòrica. Tal com relaten Einstein i Infeld (1938/1984), l'ús del concepte de camp com a forma de representació dels fenòmens físics va permetre superar les antigues concepcions basades, primàriament, en les propietats dels elements o substàncies. L'aspecte clau que destaquen és que les propietats del camp esdevenien les rellevants per entendre els fenòmens: *“només semblen ésser essencials, per a la descripció dels fenòmens, les propietats del camp, la diferència de les fonts no té importància”* (p.121). Aquesta afirmació es feia a partir de l'observació que les forces en acció eren equivalents quan s'observava una barra imantada i un solenoide: *fóra bastant difícil de veure cap semblança acusada entre el corrent que flueix a través d'un solenoide i el que flueix a través d'una barra imantada si no ho revelés la nostra construcció de camp* (p. 120). Arran d'observacions com aquesta, hom arribà a la necessitat de cercar *“lleis d'estructura”* (p.149) com a camí per superar contradiccions de la física anterior i arribar a unes conceptualitzacions més adequades dels fenòmens físics que va portar, en definitiva, a l'exposició de la teoria de la relativitat.

Els defensors del model de camp en Psicologia s'han basat en l'experiència de disciplines com l'astronomia i la física amb la idea general i programàtica que

les nocions d'estructura permetrien una representació més adequada dels fenòmens propis. Aquest és el cas de la Psicologia de la Gestalt i de la Psicologia Interconductual de Kantor. Es coincideix en el refús a acceptar determinants dels fenòmens psicològics que no siguin els derivats de la forma o estructura organitzativa dels elements que intervenen en allò que anomenem comportament. L'estructura com a concepte alternatiu a l'atomisme i l'elementarisme d'altres enfocaments psicològics és l'aspecte comú d'aquells dos enfocaments psicològics. L'adopció del model de camp significa que l'explicació psicològica –com succeeix a les altres ciències– comporta, més que buscar causalitats productores o creadores de fenòmens en determinants particulars, descriure el sistema d'inter-dependències existents entre els elements participants. Més que buscar causalitats lligades als elements particulars que hi intervenen calia buscar-los en la pròpia organització, la qual cosa comportava l'abandó de les interpretacions creatives i essencialistes de la causalitat, molt lligades –en el cas de la psicologia– a la psicologia diferencial.

Köhler (1929/1967) proposava dos tipus de determinants: els determinants *dinàmics* i els determinants *topogràfics*. Els primers permetrien descriure el procés qualitatiu i els segons, els factors que donarien compte de les variacions quantitatives en cada procés qualitatiu. Posava com a exemple el d'una xarxa de conducció elèctrica en la qual les forces electrostàtiques representen l'aspecte dinàmic mentre que la constitució química i l'estructura geomètrica de la xarxa representarien condicions topogràfiques que explicarien variacions quantitatives en aquelles forces.

La crítica fonamental de Kantor a la psicologia de la Gestalt se centrà en el fet que no s'abordà una anàlisi directa dels fenòmens psíquics sinó que aquests foren explicats d'una manera isomòrfica, com sistemes d'interrelacions neurofisiològiques. L'isomorfisme explicatiu de la Gestalt es fa especialment evident quan tracta els fenòmens sensorials i perceptius (Osgood, 1964/1969).

De passada també cal dir que el model de camp de Lewin (1957/1969; 1988) reincideix en aquest fet de reduir els esdeveniments psíquics a “forces” i “valències” que no s'avenen amb la singularitat organitzativa d'aquells esdeveniments.

L'alternativa de la Psicologia Interconductual de Kantor se centrà en allò que fa referència al model de camp en la proposta d'estudi dels esdeveniments psicològics com a **esdeveniments analitzables en si mateixos**, tal com resta reflectit en el text següent, el qual, de passada, constitueix un resum de les idees de Kantor (1967/1978) sobre l'explicació científica en psicologia:

“Els fenòmens psicològics consisteixen en factors interrelacionats que no admeten determinants interns o externs.

En la construcció de sistemes destaca el problema de la causalitat. La ciència es va originar suposadament quan els pensadors substituïren la tècnica de poders mitològics per la d'interrelacionar esdeveniments. La predicció dels eclipsis a l'antiguitat n'és un exemple. Posteriorment, el control dels objectes terrestres assenyala l'establiment del principi causal. Aquest principi suggereix que els esdeveniments siguin descrits sense introduir factors estranys. Això va ser senzill en les situacions científiques simples de l'antiguitat. Amb el gran desenvolupament del coneixement i la visió tan elaborada de la ciència, el principi causal va prendre el caràcter d'acció creativa. Es va dir que una cosa en causava una altra; es crearen les forces internes i externes per tractar d'explicar els fets observats.

A la Psicologia, el principi causal està ben exemplificat per la construcció estímulo-

resposta, presa de la fisiologia. Es diu que l'estímul causa o provoca la resposta (...) el principi causal en psicologia adquireix, però, un caràcter més sinistre quan es troba refractat en un espectre de "determinants interns". Els pitjors potser són "els poders mentals" i les "facultats" (...). Tanmateix, des del punt de vista científic, els determinants no psíquics són tan sols una mica menys objectables. Els principis externs que prenen el nom de pulsions, valències, processos inhibitoris i excitatoris són una poderosa reminiscència de la màgia pre-científica.

L'alternativa per a la construcció causal és el camp interconductual. Totes les agències creatives, tots els poders i forces es refusen.

Es considera un esdeveniment com a un camp de factors, els quals són igualment necessaris o, parlant amb més propietat, participen igual en l'esdeveniment. De fet, els esdeveniments es descriuen científicament quan s'analitzen aquests factors participants i es troba com estan relacionats" (p.97).

Aquesta concepció de l'explicació com a **descripció de com estan relacionats els elements psicològicament** permet marcar diferències fonamentals entre els treballs dels diferents corrents psicològics. L'interès se centra en descriure el comportament psicològic com a organització funcional i no en descriure'l per a cercar els determinants interns o externs que el produeixen.

Kantor (1967/1978, 1975) ha proposat un conjunt de conceptes descriptius del camp conductual amb l'ànim d'oferir un model o paradigma general per a tots els fenòmens psicològics; model que ha estat adoptat i ampliat en les propostes teòriques de per Ribes i López (1985), amb l'objectiu fonamental de determinar diferents nivells funcionals dins la conducta psicològica.

En el model de camp interconductual, la descripció de la conducta com a interacció porta a la necessitat d'establir categories descriptives d'aquella interacció. Les anomenades "funcions d'estímul-resposta" com a concrecions de l'organització funcional psicològica i els "factors disposicionals o de camp", són els conceptes fonamentals utilitzats amb un contingut equivalent al model explicatiu de camp gestàltic en termes de factors "dinàmics" i "topogràfics". Altres conceptes com "medi de contacte", "història prèvia" i "límits del camp", entre d'altres, il·lustren aquest intent d'explicació globalitzant dels fenòmens psíquics.

Aquest model de camp interconductual també és un punt de partida en la nostra exposició. Això no obstant, aspectes concrets de la definició dels fenòmens psicològics, així com la concepció dels determinants materials i la no inclusió dels determinants finals i eficients en el camp psicològic, són punts que obliguen a una reformulació i ampliació d'aquest model de camp psicològic.

El model explicatiu de camp que proposem presenta una referència clara als principis aristotèlics de moviment i de causa per quant han significat, al nostre entendre, el desenvolupament més comprensiu de la tasca explicativa dels fenòmens naturals i, en conseqüència, també dels psicològics. De fet, tal com es veurà a continuació, aquells principis generals aristotèlics de moviment i de causa es presenten com els principis tàcits subjacents a tota l'activitat científica de caire explicatiu. En aquest sentit avancem que aquesta lògica explicativa del model explicatiu que proposem comporta, en primer lloc, la identificació de la forma de comportament psicològica amb la definició conseqüent de les causes o interdependències material i final. En segon lloc comporta la identificació dels factors o variables explicatives de les variacions quantitatives en el comportament psíquic.

En tercer lloc comporta la consideració dels determinants eficients que culminen l'explicació dels fenòmens psicològics pel fet de referir les causes de les formes concretes de comportament i dels valors concrets dels factors de camp; ambdós aspectes considerats claus en l'explicació de l'evolució i la diferenciació psicològica.

Començant per un manifest programàtic al respecte, tota la tercera part d'aquest text es dedica a un desenrotllament d'aquest programa. Aquest manifest es basa en treballs previs (Roca, 1989*a*, 1989*b*, 1992*a*, 1992*b*, 1993*a*, 1993*b*, 1994) els quals serveixen de context i basament a les proposicions programàtiques que segueixen.

4.2. Postulats Explicatius Generals

Deia Turró (1924) que els principis de la ciència experimental no són principis indemostrats ni indemostrables sinó que són el resultat del treball científic acumulat i de la mateixa experiència humana en l'estudi de la naturalesa. Amb aquesta idea, els postulats que segueixen tenen l'objectiu de mostrar un discurs que pretén ser coherent amb l'activitat científica precedent –en especial amb la de tipus objectiu i naturalista– i amb la formulació d'un camp funcional psicològic.

Postulat 1. L'essència de la naturalesa és el moviment

Es podria remetre la justificació d'aquest postulat a Heràclit i al pensament aristotèlic i seria molt interessant. Però fer-ho suposaria potser treure-li força a tota la tradició científica més actual que porta, ineludiblement, a la idea que totes les ciències estudien el comportament de la naturalesa, més enllà de les necessàries distincions posteriors entre elles.

Moviment i comportament són conceptes que s'igualen en la seva descripció del caràcter mòbil, canviant o dinàmic d'allò natural i són també sinònims de funcionalitat o animació. Tots aquests conceptes tenen en comú la idea que naturalesa és comprensible si es pren com una organització funcional la qual, secundàriament, pot representar-se sota el criteri d'extensió i utilitzant categories i conceptes lligats a ell.

Postulat 2. Hi ha moviment en qualitat, quantitat i en evolució

Novament podríem assajar de referir la classificació aristotèlica dels moviments i dels resums o intents de síntesi de la seva Física com el d'Averroes (1987). De tota manera, és més convenient observar com les ciències actuals tracten sistemàticament d'aquests tres tipus de moviment en la seva activitat teòrica i experimental; totes les ciències descomponen el seu estudi d'un comportament fixant-se alternativa i complementàriament en un comportament diferenciat, en la seva variació i en la seva evolució.

Postulat 3. Les ciències es defineixen primàriament pel tipus de moviment qualitatiu o comportament que estudien.

La identificació de cadascun dels comportaments o moviments qualitativa-

ment diferenciats origina activitats científiques diferents. És per això que es parla de comportament físic-químic, de comportament biològic o de comportament social. És per això també que parlem de comportament psicològic i d'una psicologia que estudia un tipus diferenciats de comportament en qualitat. Aquest comportament és el psíquic o psicològic.

Postulat 4. Les ciències es defineixen secundàriament pels canvis en augment i disminució. Les lleis científiques expressen o posen de manifest aquest tipus de moviment.

La importància d'aquest treball científic és tan rellevant que a vegades es confon l'activitat científica amb la recerca de lleis; però aquesta activitat és solament una dimensió i secundària de l'activitat científica. Això s'afirma en base a l'evidència que les lleis són referides als ordres qualitius i no al revés. En aquest sentit cal afirmar que es poden formular lleis psicològiques com es fa en altres dinàmiques naturals, donat que s'observa igualment canvis en augment i disminució en el comportament psíquic.

Postulat 5. Les ciències es defineixen, en tercer lloc, per l'estudi dels canvis en evolució.

Totes les ciències tracten d'aquest tipus de canvi o moviment ja que hi ha evolució física de l'univers i dels materials terrestres, hi ha evolució de la vida i hi ha evolució social. També hi ha evolució psicològica, cosa que es dedueix dels canvis evolutius en les formes de comportament i que justifiquen el fet de parlar en termes de desenvolupament psíquic.

Postulat 6. Causa significa relació de dependència. Aquest és el concepte clau per descriure el funcionament interdependent dels diversos moviments existents en la naturalesa.

Parlar de moviment i de l'existència de diferents moviments significa subratllar el caràcter dinàmic de tota naturalesa. Parlar de causa significa endinsar-se en el seu entramat o estructura funcional i interdependent.

La definició de causa com a relació de dependència es troba en diferents autors. Aquí destaquem la visió de Kantor (1967/1978) que proposà reprendre el sentit original de causalitat i de causa com a conceptes que refereixen les relacions interdependents dels esdeveniments en la unitat funcional de la naturalesa. És per això que, en el seu criteri, s'imposa el parlar de causa com a sinònim de relació o interdependència; d'aquesta manera es descarta el seu ús en altres sentits com els d'origen o generació, lligats a una concepció mitològica i animista dels fenòmens naturals segons la qual uns esdeveniments creen o produeixen altres esdeveniments.

Postulat 7. La primera causa a considerar és la causa formal que identifica cada un dels tipus qualitativament diferenciats de moviment.

El terme "causa formal" es tradueix –en l'actualitat– en termes d'organització funcional, estructura o nivell organitzatiu i altres expressions; totes elles encaminades a formular una qualitat comportamental diferencial en la naturalesa com a primer pas de l'activitat científica. Observi's, en aquest sentit, com el

concepte de causa formal identifica un tipus de relació de dependència que defineix un moviment o comportament singular en qualitat.

La psicologia ha procurat determinar quin és el seu ordre o forma de comportament, delimitant la seva diferència en qualitat respecte de l'ordre físico-químic, vital o social. És a dir, el primer pas en la definició de la psicologia ha consistit en la definició de la seva forma en termes de la relació qualitativa funcional que estudia.

El concepte que millor descriu la forma de comportament psicològic és el **d'associació**. Aquest concepte descriu l'ordre qualitatiu psicològic com una dinàmica natural irreductible a la reacció vital, a la commutació físico-química o a la convenció social; essent aquestes dinàmiques també relacions funcionals o formes de comportament.

Postulat 8. La segona causa a considerar és la causa material. Amb ella es descriu la relació de dependència d'un comportament respecte d'un altre que n'és la seva condició elemental.

La causa material pel comportament associatiu és la reacció vital. Tot el funcionalisme orgànic i cada reacció que la compon són condició material i base elemental, respectivament, del comportament associatiu psicològic.

Els elements del comportament psíquic no són ni els estímuls ni les respostes; aquests són, més aviat, els elements de les reaccions orgàniques o vitals.

Les associacions psicològiques són, al mateix temps, els elements bàsics de les convencions socials.

Postulat 9. La tercera causa a considerar és la causa final. Amb ella es descriu la relació de dependència ajustativa de cada forma de comportament respecte de les altres. És la dependència d'un comportament amb vistes als altres comportaments.

La psicologia s'ha caracteritzat per ser un comportament saturat d'ajust de tal manera que sovint aquesta característica ha donat nom a la seva forma, i així es deia que mentre el comportament físico-químic era commutatiu i el comportament vital era reactiu, el comportament psicològic era "ajustatiu" (Kantor i Smith, 1975). Això no ens ha d'induir a pensar que la forma del comportament psicològic es pugui definir per aquest caràcter tan marcadament adaptatiu d'allò psíquic. De tota manera sí ha de fer notar que, en la definició del comportament psicològic, la dimensió ajustativa o adaptativa té un pes molt més important que en altres comportaments de tal manera que al definir la forma psicològica fàcilment s'imposa descriure-la conjuntament amb la finalitat de la mateixa.

La causa final psicològica es descompon en tres i aquestes descriuen per la dependència respecte de tres comportaments que exigeixen adaptació a cada organisme: el comportament biològic, el comportament físico-químic i el comportament social; comportaments que tradicionalment s'han identificat amb els conceptes de medi o d'ambient (Ribes i López, 1985).

Aquests tres universos d'adaptació justifiquen afirmar que el Condicionament, la Percepció i l'Enteniment són els fenòmens psicològics bàsics, ja que descriuen una única forma associativa i els universos adaptatius psicobiològics, psicofísic, i psicossocial, respectivament i en una visió comportamental del medi o l'ambient.

Per suposat que els fenòmens psicològics bàsics no són l'atenció, ni la memòria, ni la motivació ni altres universos temàtics englobats dins del concepte de procés com es fa actualment. Això s'afirma en base a la definició de procés – que és la de successió de passos en un fenomen– a partir de la qual es fa evident que, primer, aquells conceptes no defineixen els fenòmens psicològics bàsics i, segon, tampoc responen a la categoria lingüística de procés –són més aviat expressions adverbials, disposicions o efectes.

El que importa primer, conseqüentment, és definir els fenòmens psicològics per després veure com es concreten els processos, i altres categories, respecte dels fenòmens i no a l'inrevés. I per suposat que el millor criteri de definició dels fenòmens psicològics és el de causa formal juntament amb el de causa final, donat el caràcter marcadament ajustatiu del comportament psicològic.

Postulat 10. La quarta causa a considerar és la que podríem denominar causa variant i que descriu els factors o variables que expliquen el canvi o variació quantitativa en una determinada forma de comportament.

Totes les ciències, complementàriament a la descripció qualitativa del comportament que estudien, identifiquen variables que informen de la variació quantitativa –augment o disminució– en aquell comportament.

És important notar que aquests factors són relatius a cada forma de comportament de tal manera que és necessari identificar-los sempre a partir de l'especificitat funcional de cadascuna d'elles. En aquest sentit, cal convenir que les variables del comportament psicològic són variables lligades a l'associació i no a la reacció o altres formes de comportament.

Postulat 11. La cinquena causa a considerar és la causa eficient. Amb ella es descriu la relació de dependència d'un moviment respecte d'un altre que en determina la seva forma concreta, les seves variacions concretes i també la seva evolució.

Per a molts, l'estudi de les causes eficients és l'únic objectiu de la ciència. Cosa que no compartim donat que sense la identificació de les diverses formes de comportament i els factors lligats a elles es cau fàcilment en reduccionismes explicatius, inacceptables en la construcció d'un saber que postula la multiplicitat de dinàmiques i interdependències en la naturalesa.

Ara bé, el tema de les causes eficients és importantíssim per completar l'explicació científica psicològica i a efectes de la seva utilització aplicada. En aquest sentit i en primer lloc cal dir que les causes eficients es plantegen com a interdependències entre moviments o dinàmiques naturals i això inclou les interdependències qualitatives, quantitatives i evolutives. Això significa el culminar l'actuació explicativa amb la idea de la unitat general de la naturalesa.

En segon lloc és fonamental notar que l'eficiència es planteja mantenint el criteri de qualitat o forma com a fonamental ja que la determinació eficient es dona respecte d'una forma, una variació i una evolució específiques. En aquest sentit i centrant-nos en el comportament psicològic, és diferent explicar el que és l'associació com a forma de comportament i els fenòmens psicològics fonamentals en base a la relació de finalitat, d'explicar el perquè d'una associació concreta ja

sigui de condicionament, de percepció o d'enteniment humà; sense la determinació eficient no es pot arribar a aquesta especificitat o concreció. Així, per exemple, es pot explicar el que és un condicionament però l'existència d'un condicionament concret –una aversió condicionada a una paraula, per exemple– depèn també de l'existència d'uns determinants socials que co-expliquen aquest fenomen psicològic concret.

En tercer lloc és també fonamental notar que la determinació eficient, que explica la concreció de les formes i els valors dels factors en cada comportament, és la base per abordar el tema de l'evolució de cada forma de comportament i, en conseqüència, de cada desenvolupament individual. Això és així perquè la determinació eficient pren en consideració totes les interdependències concretes entre els moviments. Cosa que, pel que fa als fenòmens psicològics, significa el mostrar-los en la seva interdependència concreta respecte dels fenòmens biològics, físico-químics i socials; interdependències que no es confonen amb les d'ordre material, ni formal, ni final; tampoc amb els factors de camp, ja que només atenen al caràcter específic de les relacions entre aquells moviments o comportaments naturals en la seva relació amb allò psíquic.

El conjunt de postulats que acabem de presentar, els resumim en la Figura 4.1. En ella es destaquen els tres continguts fonamentals de la ciència psicològica funcional: la forma qualitativa, els factors o variables que expliquen la variació quantitativa i les formes associatives concretes que defineixen la manera de ser psicològica individual i la seva evolució. Cal destacar, d'altra banda, que el quadre vol deixar clares les interdependències funcionals psicològiques amb altres comportament o animacions naturals: dependència material en doble línia ascendent, dependència final en línies contínues ascendents i descendents a la part esquerra i determinació eficient en línies discontinúes a la part dreta.

Cal dir, finalment, que els tres capítol de la tercera part d'aquest treball es dediquen a desenvolupar les tres dimensions fonamentals de l'explicació psicològica –tal com reflecteix el quadre de la Figura 4.1.

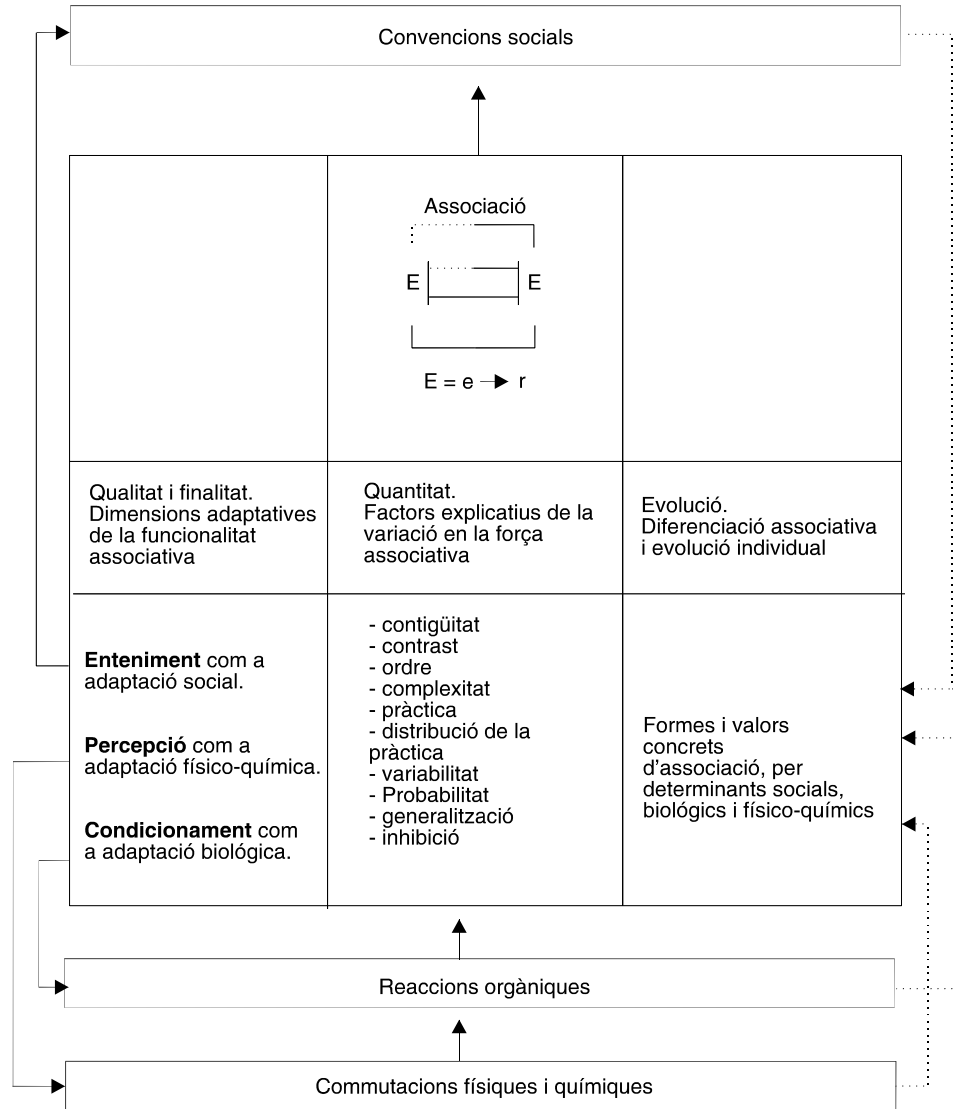

FIG. 4.1. Proposta de representació general del camp psicològic.

El capítol 5 es dedica a la presentació de la forma o animació funcional psicològica, en la seves relacions de materialitat i finalitat amb les altre formes d'organització dels fenòmens naturals. El capítol 6 es dedica a l'explicació dels canvis quantitius psicològics, fent una consideració general dels factors o variables que incideixen en aquells canvis. En el capítol 7 es presenta un plantejament explicatiu de la dimensió diferencial i evolutiva que permet arribar a la individualitat psicològica.